

YACHAY Q'IPIKUNA:
YACHAYWASI UKUPI RIMAYNINCHIKTAWAN YACHAYNINCHIKTAWAN
CHANINCHASUNCHIK.

Qallariynin

Yachasqañam, sichus wawakuna yachaywasikunapi yachasqan simipi yachanku chayqa, uk simipipas achwan allintan yachanku. Uk simillapi yachaqkunamantapas achwantaraq atipanku, chayraykum, Qullaw chiqapi, taytamamakunapas iskay simipi, iskay kawsaypi yachayta allinta qawarinku. (Tumi Quispe 2008, Santisteban et al 2009, Zúniga, Sánchez y Zacharías 2000.) Chay yuyaywan puriq yachaywasikunaqa manataqyá achkachu kanku.

Kay yuyaychakuy llank'ana Yachayq'ipikunapa munakuyninmi qichwapi tukuy yachay yanapaqkunata aypaykachiy, chaywan yachachiqkunata, tayta mamakunata, qichwa rimaq wawakunata yanapanapaq, chayna aswanraq allin yachayta atipanankupaq.

Manam ñuqayku munayniykuqa kasqan yachay yanapaqkunata castilla simimanta qichwaman tikrayllaychu, aswanpas munaykun llaqtanchikpa yachayninkunata uqarispa musuq yachay yanapaqkunata wakichispa yachachiyta.

Kay yachay q'ipipiqa chunka hatun sumaq rapikunata churayku llank'anapaq. Ñawpaq hatun rapipi, pachaqaway yachaymanta kachkan, chaypa qipanmanqa, kipu kamaq yachay, sumaq yachay, qillqa kamaq yachaykuna kachkan, iskay simana llamakanapaq, isqun hatun rapikunatawan mastariyku, kipu kamaq yachay qawaypi, chaypim wawakuna yachanqaku tupuyta. Kay yachay q'ipipiqa achka yachaqkunapa, rimaykuna tukuriqkunapa, qichwa kawsayninchik tukuriqkunapa, iskay kawsaypi, iskay yachaypi yachachiqkunapa yanapayninwan rurasqan kachkan. Chaynallataq chaninchakurqa yachaywasipi wawakunawan, Qusqu chiqan hawa llaqtapi.

Añanchakuyku runakunata, hinallatataq yachaywasikunatapas kay yachay q'ipipi
wakichiypi yanapakuqkunata:

Jaime Aráoz Chacón

Juli Brownrigg

Martin Castillo Collado

Alejandro Galiano Garrido

Susan E. Kalt

Cornelio Oviedo Quispe, Director de la UGEL Paucartambo

Hipólito Peralta Ccama

Boston Children's Museum, EE.UU.

Foundation for Endangered Languages, Inglaterra

Roxbury Community College, EE.UU.

A los niños y niñas, padres y madres de familia de la IE Divino Maestro, Ccotatóclla

Profesoras: Florencia Rodríguez García, directora de la IE Divino Maestro; 5-6to grado

Lourdes Palomino Huamán Profesora de 3-4to

Margarita Gutiérrez Aucatínco Profesora de 1-2do

Yony Cusiypunqui Figueroa, Jardín

Kaqninkuna

Qallariy simi

Iskay kawsaypi, iskay simipi yachachiywan astawan allin llank'anapaq yuyaykuna

Kay yachay q'ipiwán llank'anapaq yuyaykuna

Munayninkuna

Imakunawanmi yanapakuna llank'anapaq

Rap'i 1: Llaqtanchikpi imaymana kawsaymanta; tawa kuchu

- Qallariy simikhuna: Tukuriq runakunam kanchik
- Huch'uy llank'ana1: Tawa kuchu qawanata rurasun,
- Huch'uy llank'ana 2: Muspachiq caj,
- Huch'uy llank'ana 3: Qupakuna pichanapaq llank'ay
- Huch'uy llank'ana 4: Yachay q'ipi tukusqan kacharpari
- Astawan yacharinapaq Rap'i 1

Rap'i 2: Pisi chayay tupukuna

Rap'i 3: Kurkuy tupunapaq

Rap'i 4: Makiy sayay, rakhuy tupunapaq

Rap'i 5: Arruwa, puqtu llaşa tupunapaq

Rap'i 6: Hayka unay chakra qaypakun chayta tupusun

Rap'i 7: Mikhuykunata tupusun sapa wachupi

Rap'i 8: Chakrapi dañu tupuy

Rap'i 9: Haykataq kay cajaman yaykun

Rap'i 10: Qullqiwán utaq chalaspa rantisun

Paltakuna

Palta 1: Ñawinchana panqakuna maypi tarina

Palta 2: Qawanapaq: imaynata yachachina, yachay q'ipikunawan

Palta 3: Yachay q'ipi hatun llank'aymanta

Ñawinchasqa panqakuna

Iskay simipi, iskay kawsaypi yachachiy allin purichinapaq

Aswantaqa yachachiqkunaqa sunquchakunankun ayllukunawan maypi llank'asqan runakunawan. Sichhus ima raymichakuyypis, ima rimanakuyypis, imaña ayllu ukupi kaptinpas chaypi kanan, sichhus yachaywasipi imaña kaptinpas kikillantataq ayllupi runakunata waqyarinan, chaypi sumaqta yachaypas, wawakunawan, taytamamakunawan kuchka allin kawsaypi wiñarinanpaq.

Ayllu ukupi kanmi runakuna kuka chuspantin puriq, imatapas mikhunaña, upyanaña kaptinpas pachamaman haywariq runakuna. Chaykunatam tapurina ima raymichakuykun, may apukunan kachkan atiyuniyuq, munayniyuq, kay ayllupi, chaynapim aswan atikunman kawsaykuna tinkuchiy, ima llakikuna llaqta ukupi wasapay.

Chayta rikuspan taytamamakunapas, yachaq wawakunapas yachanqaku paykunapa qichwa rimasqan allin kasqanta, chaymantapas wawakunaqa qichwapi qillqayta munanqaku, chayna qillqana panqayuq puriyta munanqaku.

Manam pipas kanmanchu masinkunapa rimasqan kikin rimaqqa. Ichaqa kanmanmi ayllukunapi astawan allin qichwa rimaq, imaymana yachaq, chay yachayninwanpis yachaywasipi yanapakunmanmi wawakunaman yachachispa, paykunatam minkarikamuna.

Kay iskaysimipi, iskay kawsaypi yachachiyipiqa aswanta sapaqtakama qichwata utaq kastilla simita yachachina. Chayna wawakunaqa yachanqaku sapakaman ukhina kasqanta, uk hina yachana kasqanta, chaywantaq allin chuyata yachanqaku. Qichwa yachachikunan p'unchawtaqmi aswan wawakunapas, yachachiqkunapas kawsay pachawan hamunanku.

Kay yachayq'ipi llank'anapaq

Utqayllata kay yachayq'ipi imakunas kachkan chayta ñawincharuy. Chaypiqa tarinkin Huch'uy llank'aykunata yaqa killapi ruranapaq, sichhus qichwallapi yachachikunqa chayqa. Kinsa kutita simanapi. Chay Huch'uy llank'anakunaqa aswanpas kicharikunmanmi utaq pisiyapunman, ima munasqamanhina.

Chay DCN 2009 nichkanmi yachakuq wawakunaqa yacharinankun: 3 pacha pachamama qawariy yachayta, 4 pacha kipu yachayta, 4 pacha qillqa yachayta, chaymantapas 2 pacha kachanchay yachayta nispa, arí kaypi churasqa Huch'uy llank'aykunaqa allinmi kachkan 3 p'unchaw llank'anapaq.

Yachay ñiqikuna tinkichiy

Kay yachay q'ipiqa aswanpis rurasqa kachkan tukuy niqi yachaykunawan tinkichinapaqhina.

Llapan yachay yanapaqkunaqa atikunmanmi achka niqi yachaqkuna yachachiq yanapananpaq, utaq uk yachachiqlla yanapananpaqpas. Chayraykun, yachachiqkunaqa aswan allinta akllananku sapanka niq'ipi yachay yachachinanpaq.

Qawarisun, yachachiq allinta tinkuchin ima yachay ñiq'ipi kasqanmanhina: 1, 2 ñiq'ipi kaq wawakuna chayraq allinta makinkuta pukllachichkanku, chaymantapas chayraq yuyaychakuchkanku sutinkuta allin qillqanankupaq, hayka kasqan, maypi kasqa, pisi pisimanta qillqanapaq, chaymantapas imallatapas siqinanpaq. Hatun wawakuna allin yachaqqa astawanmi aswantaraq qillqananku huntasqata, qallariyniyuqta, imakasqanta rikuchispa, qawanapaq imaymanata churaspa, tukuchaqniyuqta. Paykunawanqa rurakunmanmi huntasqata tesis nisqata.

Munayninkuna:

- 1) Qichwa rimayninchikta, kawsayninchikta kallpachay astawan allin yachachiyta qallarinapaq.
- 2) Wawakunapa huntasqa kaynin yanapay, imaynachus sallqa utaq wasipi kawsaq uywakunawan, sachakunawan, yurakunawan kuchka kawsayninta qawarispas, chaymantapas imaynachus tukuy kawsaqqunapa ayllumasin kasqanmanta, runakunapa ayllumasin kasqanmanta, huk hatun kawsaqqiniyuq, huk llaqtayuq kasqanmanta, tiqsimuyupapas ayllumasin kasqanmanta.
- 3) Método científico nisqawan yachay yachanapaq, chaymantataq riqsipachina imaynatataq wawakuna kawsayninmantapacha yachan, chaymanta riqsichin yachasqanta, uywakunamantapas, yurakunamantapas chayta sayapachina.
- 4) Qichwa simipi yachayninchik qawasqamanta qillqana panqa apaykachay, (pachanchikmanta, yupay yachaymanta, hinallataq qillqa kamay yachaymantapis)
- 5) Imaymanamanta imaymana, achkachaymanta yuyay, chaymantapas imaymana kaqqunapa rakunmanta, qiqinmanta: yupay, sayaynin kuchkachay, sunin, haykakaynin aypayninmanta, chiqanchanawan, runa kurkuwan chaninchaymanta.
- 6) Ima kasqan ñawinchanapaq- qillqanapaq munapachina: aswanmi chaninta yachanan imaynan qillqay atiy purinanta, chaytan yachanan rimanakuspa, ima yuyaymanasqata nispa, yaraymapi qillqaspa, musuq simikhuna paqarichiy kaqninchikta llank'achispa, chaymantapas mayqintapis muspachispa.
- 7) Yuyaychakusqa ayllupi yachaykuna uqariy: tatamamakunata, yachaqqunata tapukachaspa, yachakuqqunapa, yachachiqqunapa tukurisqan, taqwirispan rurasqan yachaykunawan.
Takikunata, watuchikuna, ñawpa willakuykuna uywakuna, sachakuna rikusqankumanta wakichiy, chaymantataq qillqananku panqapi qillqana, chaymantapas tukuy imaymana ayllupi yachaymanta maskakun mayqinchus rurasqawan tinkun chay, kanmanpis awaymanta, rumi, kullu llaqllaymanta, llinki qapiymanta, lakawitipi imaymana munay siqi ruray, llimp'iy, siqiy, chaymantapas kaskanachiy.
- 8) Pachamama tiyasqanchik qillichaymanta yuyaychakuy, chaymantapas imaynata sumaqta kawsaswan. Chaypaqqa allinchá kanman ñawpa ayllu yachaykuna qawariy, hinallataq qawarina imaymanakuna hawamanta chayamuqqunata, mana ayllukunapa riqsisqan, hinaspapis mana paykunapa munayninchu imapas.

Imakunam kanan kay yachay q'ipiwán llank'anapaq

Aswanqa kananmi yachay runakuna. Imapas rurasqaykichik allin rikurinanpaqqa minkapim llank'ana uk yachachikunawan, yachaywasipi autoridadkunawan, ayllupi machukunawan, tayta mamakunawan, hinallataq wawakunawanpas.

Chaypaqmi aswan kayhina huñunakuykunata wakichinaykichik:

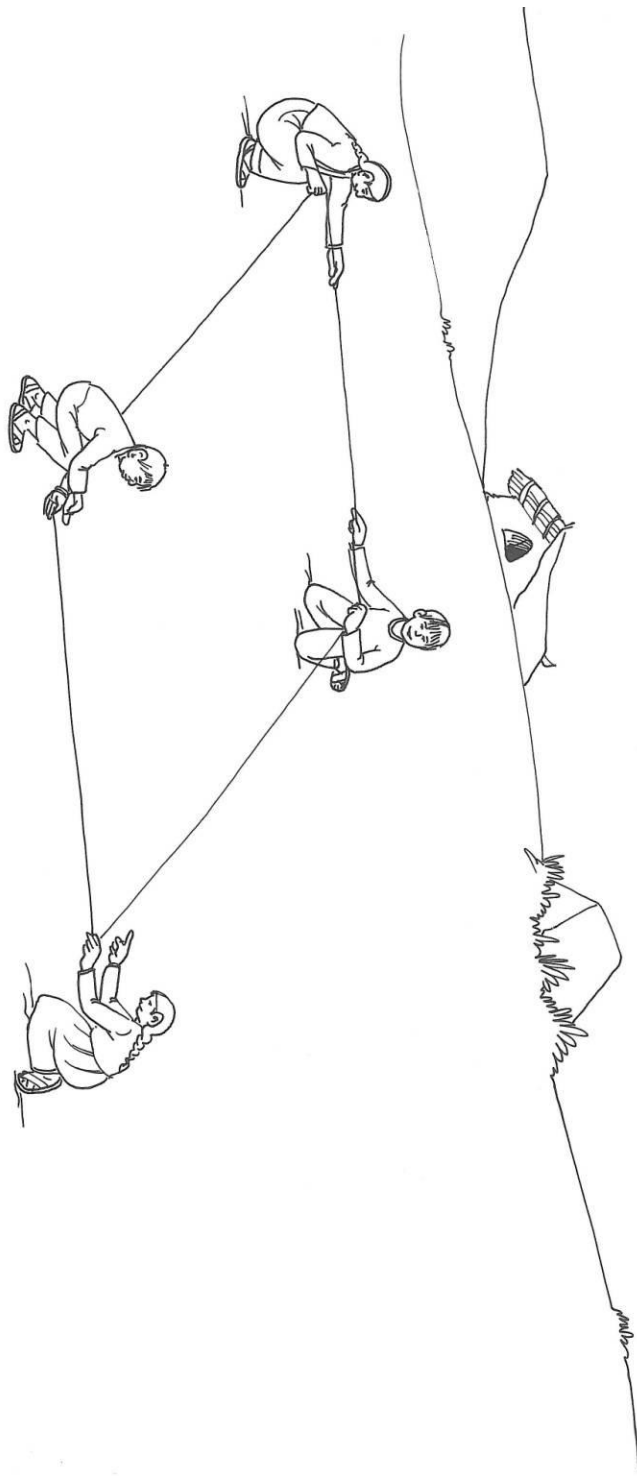
- 1) Wakin yachachikunawan ñanchakunapaq, ima rurasqa chaninchanapaq huñunakuy, chulla kutillapas manaraq qallarichkaspas, uktataq tukuruspa hina.
- 2) Yanapachikuy maskanapaq huñunakuy, chaypi taytamamakunamanta mañakuna kay llank'aypi churapakunapaq, qallariyninmanta tukunankama. Paykunaqa hamunanku runa pachawan pacharisqa. Chay huñunakuykunapi kay llank'aykunamanta video nisqata qawanachikuswan.

Wawakunapaq imakunam kanan

Uk qillqana panqa sapakama wawakunapaq
Uk kururu qaytu sapa ñiqi yachaqkunapaq
24 llimp'ikuna, sapanka ñiqi yachaqkunapaq
Hatun qillqana rap'i, raku qillqanawan
Qupa waqaychana sapa ñiqi yachaqkunapaq
Uchuy wawachakunapaq plastilina nisqa
Chiqanchana 30 cmmanta

Pichanapaq imakunam kanan

Sapanka wawakuna apamunanku:
lastikukuna qupa uqarinapaq
uchuy rawkana, allachu
qupa chutana rastillu
maki pakana
maqchikuna,

RAP'I 1: LLAQTANCHIKPI IMAYMANA KAWSAYMANTA; TAWA KUCHU

Qallariy simikhuna: Tukuriq allin qawariq runakuna kachanchis

Sapa llaqtakunapi kanmi tukuriq runakuna imachus, imaynachus qayllankupi kachkan chaykuna allin qawariq. Kay runakunaqa tapukachakunku, chaynallataq kutichikunku tapuyninkumanpas, chaymantataq chiqan kasqanta yachanankupa allillamanta qawakachanku yachaykunapa chiqan kasqanman chayanankupa. Mana ima kasqanta tarispataq ima kasqanmanhina churanku kutichiykunata. Kaynapi puriyninkutan pikunachus paykunahina runakunawan qawachinakunku imaymana tapukuyninkupas, rurasqankupas, yachasqankupas astawan puririnanpaq. Chay runakunatan “científico” nispa castillasimipi sutiyanke.

Kayna llank'aytataqmi “Método científico” nispa riqsikun. Kaynapi kay llank'aywanqa, wakichisqa YQ munayku aswanpis científico kayninchikta imaymana yachayninchikmanta qichwa runahina rurayninchikmanta, ichaqa imayna rurayninchikta chay método científico nisqawan kuchkayachispa.

Hinallataqmi, llaqtanchik ukupipas karqqapuni allin tukuriq “científico nisqa runakuna” paykunan método científico nisqawan llank'aspa chaninta allpata puquchirqaku, qutukunapi chaskakunawan rimanakuyta yacharqaku, hatuchacha wasikunata pirqaranku, maymanpas unu chayanapaq ñannincharanku, uywakunata, mikhunakunata allinta putuchiranku.

Chaymi kunan qawarinapaq kachkanraq, Muray muyu, (quñi ukumanta, chiri wichaykama tarpuna), Machupicchupi, Pisap, Qinqupi intiwatana, chaymantapas uywakuna llama, wikuña kachkan, mikhuypis papa, kiwicha kachkan.

Huch'uy llank'ana 1: Tawa kuchu qawanata rurasun

- 1) Iskay iskaymanta utaq uchuy qutupi wawakuna qaytuwan, utaq rumiwan yachaywasi qayllapi tawa kuchu muyu allpata chinpunku, maypichus yurakuna, wasi uywakuna, utaq sallqa uywakuna kawsanman chayta.
Qillqanan panqapitaq churananku sutinta, ima p'unchaw, ima pachapi kasqanta, chaytaq churananku sapa kutilla chay uchay chakra akllakusqanpi imaymana qawaswankuta qillqanku, siqinku, yupapankupis ima kasqanta.
- 2) Tapukuykuna yachaywasi ukupi rimanapaq: pikunan chay chakrachanpi kawsanku, imata mikhunku, pikunan paykunata mikhunku, hayka kan paykunahina, imaynata kawsakunku, imayna, imakunayuq kasqa, kachkankuchus kunanpuni, imaynapi yachanchik sichhu kayninta puriranku chayta, imallatapis saqirankuchu chayta qatipaspa yachanapaq (yupinchu, akanchu,) imaynatataq pacha kallpa chayan: inti, wayra, chiri, imakunatawanmi riqsikun, imaynatataq pacha qillichay chayan, imaymana mana allin runapa rurasqanpas chayan.
- 3) Tupuykuna: hayka kay uywakunamanta, yurakunamanta kachkan, imaynata yachasunman, yupaspachu qillqapi churaspachu. Chiqanchaqwanchu, kipuwanachu, runa kurkuwanachu, imaymana kaqninwanchu, icha árabes nisqa yupay qillqa panqawanchu.
- 4) Kaypaqqa qawarinayki aswanpis uk hatun rap'ikunata chaypi tupuymanta kaqkunata, 2, 3, chaywan kuskata apachanaykipaq.

Huch'uy llank'ana 2: Muspachiq caja

Cajan kanan maki sayaq tuquyuq, chay ukupin churakunan ima kawsaq uywachatapas, yuratapas, tullukunatapas.

Watuchi:

Uk wawa chay caja ukuman makinta churaspan ninqa iman kasqanta, imaman riqchakusqanta, wakinkunataq watunqaku ima ukupi kasqanta. Uk wawataq qillqana pirqapi utaq qillqana panqapi churanqa ima nisqankuta. Sichhus yanapanata munan chayqa, tapurina: hatunchu uchuychu kasqa, llampuchu, qasqachu kasqa, chirichhu, quñichhu, chaykunata.

Qillqay:

Llapan wawakuna qillqanku, takitapas, watuchitapas, hawaritapas ima atisqankutapas ima rimaykunawanmi chay uywatachu, yurakunatachu riqsichisqankuwan.

Ñawinchay:

Yachaywasi ukupi ñawinchana panqakuna ukupi maskana imatapas ñawinchana. Manaraq chayta ñawinchachkaspa, qillqana pirqapi churana iskay kinsa rimaykunata raku kunkawan riqsipayanapaq. Manaraq ñawinchayta qallarichkaspan, atikunmanmi wawakunawan kuchka sapakama ñawinchaypas utaq huntasqa ñawinchaypas. Atikunmantaqmi qutupi ñawinchay utaq sapakamapis. Kallanmantaqmi chinllapi utaq qaparispas ñawinchay. Atikullanmantaqmi qillqana panqapi churaruy, siqikunawan huntapay mana ñawinchasqanchik qunqakunanapaq.

Chay uywachu, yurachu qawasqamanta, wakin arte nisqa ukupi rikurin, wakitaq takikunapi, hawarikunapi, watuchikunapi, watukachamusun maypichá aswan yachay kachkan ayllu ukupi chayta.

Ayllu ukupi yachay uqariy:

Yachachikuna, yachakuq wawakunapiwan purinqaku taytamamakunata utaq yachayniyuqkunata tapumuq sichhus riqsunku, utaq astawan yachanku chay qawasqanku uywachamantapas, sachamantapas. Chay taytamamakuna, yachakunapas runahina pachallisqakama chayamunku mayqin p'unchawchus chay uchuy chakrachankupi yachamusqankumanta qawachinqaku chaypaq, chaypin futuchikunqaku, filmadurapi churachikunqaku, hawarikuna hawarichkaqta, watuchikuna watuchichkaqta, imaymanata chay uywamantapas utaq sachachamantapas.

Huch'uy llank'ana 3: Qupakuna pichanapaq llank'ay

Yachaywasi pichaspa llank'ay, qupa wikchuna tuqukuna ruray, wañuq qupakunapaq, mana wañuq qupakunapaq, lástikupaq mana lastikupaq. Chaykunamanta rimanakuy, yuyaykanakuy, maymantam chay lastikukuna chayamun, chaykunatapas ayllu ukupi qupakunatapas qawarinallataq mayqintaq astawan pachapi kawsayta wañuchin, astawanqa chay uywa utaq sacha qawasqata. Imanantaq chay uywakunata, utaq yurakunata sichhus mikhusqanchik miski ruwuq qaranta wikchuyuptinchik, imanantaq lastikuta wikchuyuptinchik.

Tawa kuchu qaway:

Kunanqa qawarisun qipaman imaynataq kanman kay yachaywasipa allpankuna sichhus mana qillichasqa kanman chay, sichhus ñuqanchik, taytanchik, ayllumasinchik yachasunman qupakunata chikllayta, waqaychayta, aswanpas sapakamanchik yachasunman armakuspa puriyta chay.

Huch'uy llank'ana 4: Yachay q'ipi tukusqan kacharpari

Ayllumasi runakunata minkarimuna kay ñawpaq llamkayninchik tukusqan kacharparinapaq, chaypaqqa mañakusun pachankuwan hamunankupaq. Kaypim wawakunaqa ñawinchanku rurasqankuta, ñawinchana qillqakunata, qawachinqa siqisqanku llimpikunata. Taytamamakunataq aswanpas willarinqaku ñawpa willakuykunata, takingaku, tusunqaku, watuchinqaku.

Astawan yacharinapaq Rap'i 1

Ñawpa yuyaychakusqanchik

¿Mayqin uywachu/kuruchu/ima kawsaqtaq aswanta rikurin chay tawa kuchu chakraykipi?
¿Ima rayku chayta ninki, aswanraq imallatawanpas niriy?

Allin yuyaywan qaway

Yachaywasi punkupi, utaq qayllapi akllakusun huk kuchuchata, chakranchikpaskanmanhina, chaypi sapa p'unchaw, kasqan pachallapi qawapayanapaq.
Chayta qaytuwan tawa kuchupi wisqarusun, rumimanpas, kaspimanpas wataruspa.
Chay kuchumanmi sapa p'unchaw qawaq risunchik, ima uywachakunachus chaypi kan, ima uywakunachus chayninta chinparqan, purisqanta qawachispa chaykunata.
Chay rikusqanchikta qillqana panqapi churasun.

Ima rikusqakuna qawanapaq:

Sutiy:
Ima killa, Ima p'unchaw, ima pacha:
Maypim:
Tawa kuchupa sayaynin:
Qallariyninpi rukusqa qilla:
Siqi:

Chay allpata chimpuruspa, chaymantapas paymanta qillqaruspa qipaman yachaywasi ukuman kutina chaypi rimarimunapaq.

¿Ima kawsaqqunatan rikukurqa?

¿Yurakuna, uywakuna rikusqari sallqachu icha wasipi kawsaqchu?

Uk yachakuq wawa tukuy nisqata qillqan wachullata pirqapi churanqa, wakinkunataq chaymanta wachullapi urqunqaku uk chusaq rapichapi, chaypaqtaq sutinta churanqaku: “Yachaywasi ukupi rimasqanchik nispa.”

¿Imawanmi chay tawa kuchuta chanincharanchik, imaynanpitaq aswan allin kurkunchik chiqanchana?

Iskay p'unchaw

Qallarinan kanqa imatachus llank'aranchik chay ñawpaq p'unchaw chaywan.

Ima rurasqanchikta yuya yuyaripa kay tapukuykunata kutichisunchik:

¿ Imakunan kawsan yachaywasinchispa punkunpi?

¿ Mayqinmi aswan kawsayniyuq chay tawa kuchu chakranchikpi?

¿ Achkachu ichari pisichallachu?

¿ Imaynatam paykunawan kawsanchik?

¿ Imapas kanchu paykuna piñachiq utaq wañuchiy munaq?

Chayta yuyaripa, qillqananchik panqanchikta kicharipa yuyarisun. Qillqana pirqapi, uk sinru, sinrupi chay tawa kuchupi imaymana tarisqanchikta churarusun.

Kunan kay tapukuykunata yapasun: ¿ llapanchikchu kikin kawsaqqunata tarinchik chay chakranchikpi, icha ukta uktachu?

Chaypi churasun: suti, p'unchaw, pacha_kuraqkuna chay chiqanchanawan tupun chaymanta taripachin chakrankuta uk runakunapis tarinanpaq. Chaypim imaymana rurayta atipakun, yachaywasimantapacha chay chakraman chayakunanpaq.

¿ Qayna p'unchaw qawasqanchikmanta ukmanyarapunchu, imanaptintaq uknaman tukurapu?

Chay tawa kuchupa hawanta qawasun .

¿ Ima uywallapas chayninta rinchu, raprayuq palaqkuna (pichinkukuna, raprayuq palaqkuna?)

Chay tawa kuchupi sayarinkuchu, ichari ripukullankuchu mana samaripa.

Chaymantapas qawallasuntaq tawa kuchupa pachanta

¿ Iman wiñan chay rapi ukukunapi, qupakunachu, rumikhunachu, allpallachu?

Yachachiq akllanan, chaymantapas ñawpaqmantaraq yachanan imatas ñawinchanqaku chay qawayta tukuspa chayta.

Ñawpa willakuyta ñawinchanqaku pichinkukunamanta, chuspikunamanta utaq llaqtanchik sachakunamanta.

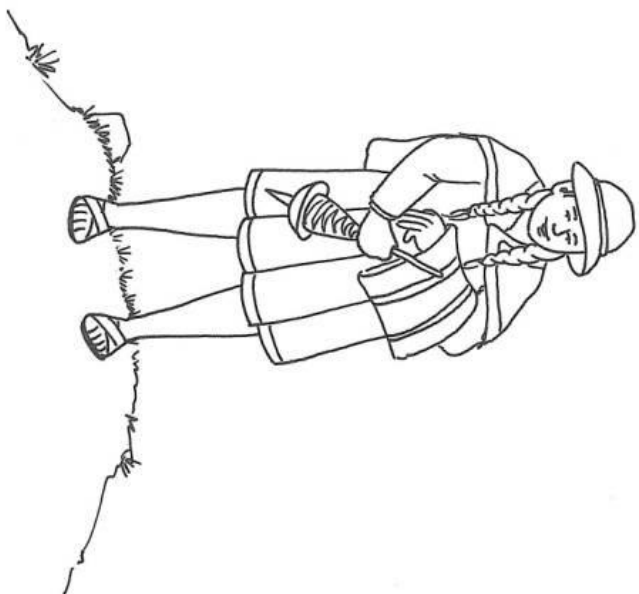
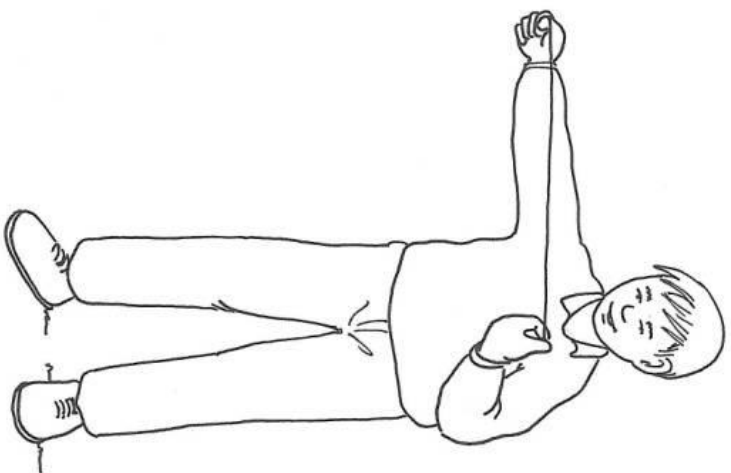
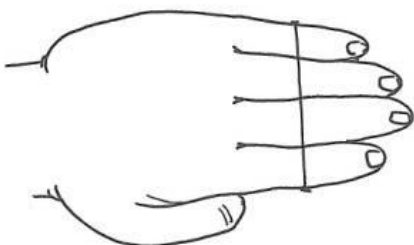
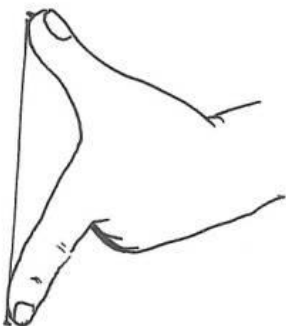
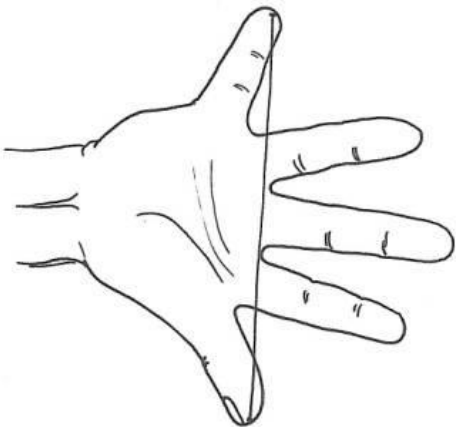
Ruranapaq: sapanka wawakuna wasinkupi tapumunqaku, sichhus kan willakuykuna, utaq takikuna, watuchikuna, utaq ima rimaypas chay tawa kuchu chakranpi rikusqanmanta, kay hina: chay rapi tarisqan hampichhus, uk willakuypi llank'aqchu chay chaki allpa, chay usa, chay uwiha. Chaykunata churanayki qillqanaykipi qillqaspa chay runapa willasqanpa sutiyaqta.

Kinsa p'unchaw

Yachaywasi ukupi kamachinakuy

Uk hawarita ñawinchakunqa imakunachus chay tawa kuchu ukupi kawsan chaymanta, aswanpis imataq allpa sunqupi utaq rumi pachapin kawsan chaymanta.

Yanapaku: yachakuq wawakuna yuyaychakunku chay qawasqanku kawsaq uywapas kankumanhina, chaymantapacha hawarita qillqanku chay uywapas kanmanhina. Chaypaqmi yachachiq yanaparin imaynatam wakichinkuman chayta, wawakunapa imaymana kawsaq tarisqankumanhinalla.

RAP'I 2: PISI AYPAQ TUPUKUNA

Tupuymanta tapukuykuna:

¿Makiykiwan tupuqtiykiri hayka chanintaq kuwartayki, wikuyki, t'aqllayki centrímetro nisqapi?

¿Haykamantaq mamaykipa, taytaykipa makin aypan?

¿Haykamantaq chay tawa kuchu allpayki aypan sichhus kuwartawan, utaq wikuwan, t'aqllawan chaninchaqtiyki?

¿Varawan chaninchaptiykiri haykamantaq aypan chay tawa kuchu allpayki?

Yuyaychakunapaq tapukuykuna

¿Imaraykutaq allin chay tupuykunawan chay tawa kuchu chaninchay?

¿Ima sasachakuykuna karqa chay tawa kuchuta tupuptyki?

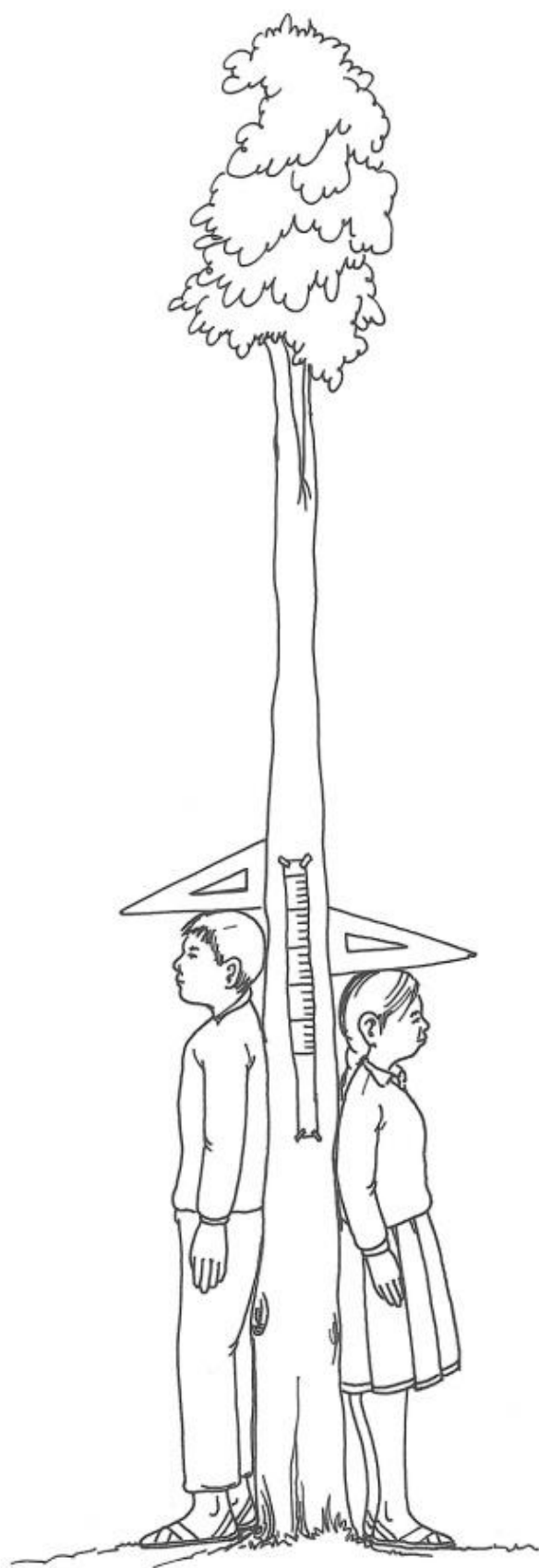
Puchkaq sipasta qawasun.

Paymi pullirata rurakuyta munam. Imaynatam pullira ruranankupaq tilata tupunku. Ima tupukunatan apaykachanku. Chay rantinapaq runapa sayayninta qawankuchu.

Astawan yacharinapaq:

Chaypaq allinmi kanman huk llank'ayta chay pacha ruraymanta wakichiy, chaypi tupukuna astawan yachanapaq. ¿Hayka millmataq yaykunman qaytuta pullira ruranapaq? Imayna rakutaq kanan. ¿Hayka tilan yayku pullira ruranapaq?

Chaynan uk llaqtakunapipas runakunaqa kurkunkuwan tupuyta yacharanku. Egipcio runakuna cúbito nisqawan tupuyta yacharanku, kukuchumanta maki rukanakama, Griego runakunataq chakinkuwan tupuyta yacharanku, Romano runakunataq tatkita apakacharanku. (Bruce y Talcott, 1988.)

RAP'I 3: TUPUNAPAQ KURKUY

Tapukuykuna:

- ¿Hayka sayaymi kani sichhus kuwartawan, wikuwan utaq t'aqllawan tupukuspa?
- ¿Hayka sayaymi kani centímetro nisqapi?
- ¿Haykam kani kuwartapi wiqawniykama?
- ¿Hayka wikuta chankayri?
- ¿Haykamantaq chayan paña rukana makiymanta, lluchi rukana makikama?
- ¿Kayri kikinichus sayayniywan, ichari aswan hatunchus ichari uchuychus?

Huchuk llank'ay

Uk yachakuq wawa q'aytuwan sayayninta tupun. Chaymantataq chay q'aytuwan tupun yachaywasi uku muyuyninta. Yachachiqtaq hatun rapipi karuchaq tupukunata pirqapi kaskachin.

Karuchuy tupukuna

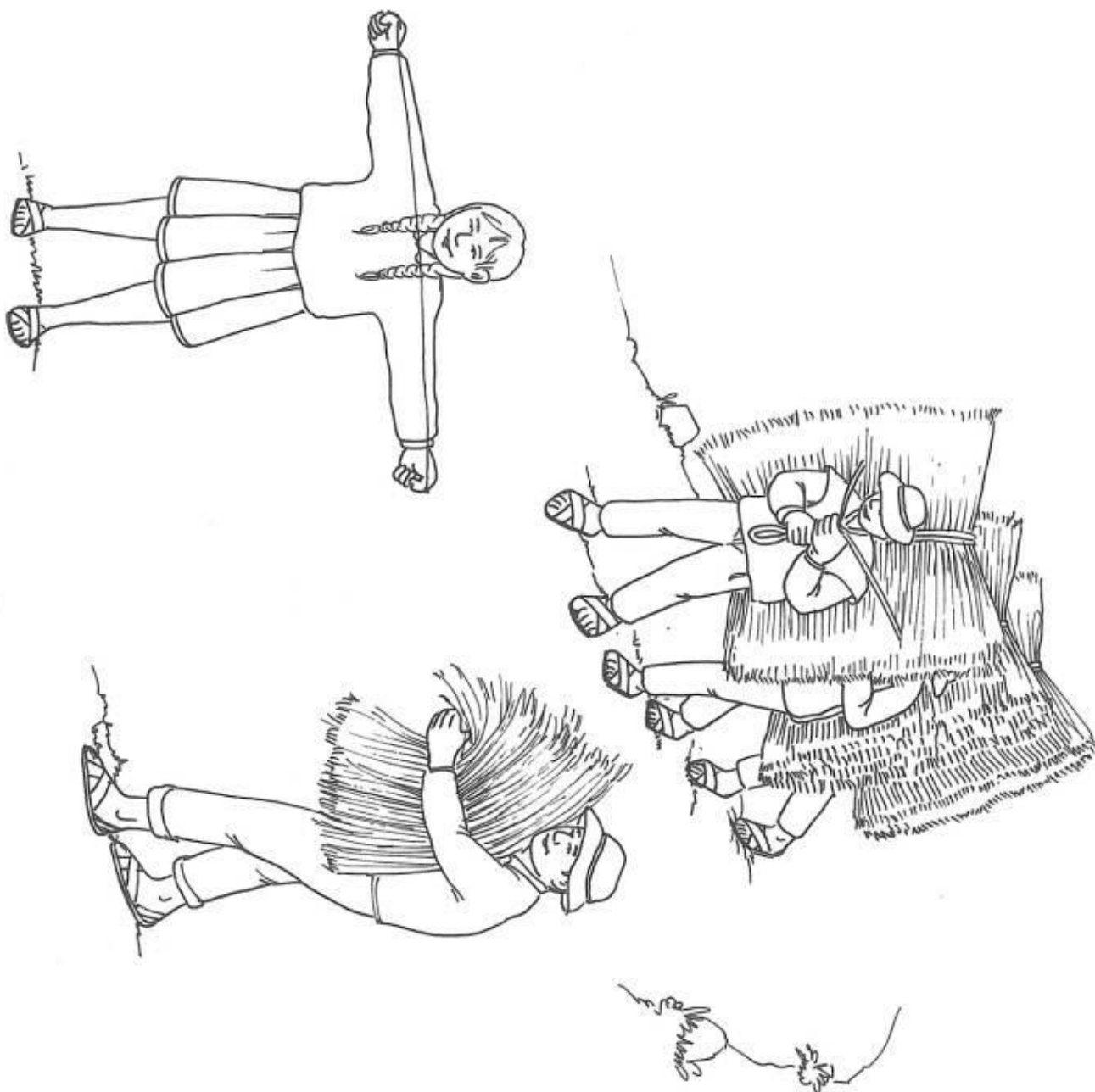
Qutu	Tupuna	Tantiyasqa	Chaninchasqa
	q'aytuwan sayayninta tupun		
	kuwarta		
	wiku		
	t'aqlla		
	vara		
	tatki		
	cintimitru		

Yuyaychakunapaq tapukuykuna:

- ¿Mayqin tupukunataq aswa hasa apakachana?
- ¿Mayqin tupuwantaq achwan chaninta aypachikun?
- Yachachiq wawakunapa llank'asqanta qatipan. Chaypi rikunman mayqin wawakunapas tupusqanpi sayasqan.

Astawan yachanapaq:

Tapumuna kanqa sichhus harawikuna, takikuna makipaq, utaq kurkupa patminkunapaq kan chayta.

RAP'I 4: MAKIY SAYAY, RAKHUY TUPUNAPAQ

¿Imaynatataq yachanki haykataq'ipiyta atiwaq chayta?

Hatun siq'ipi qawaspa rikunchisq'ipiq runakunata. Sapankan
manaraq'ipichkaspa tantiyanke haykaq'ipinankuta marq'aywan.

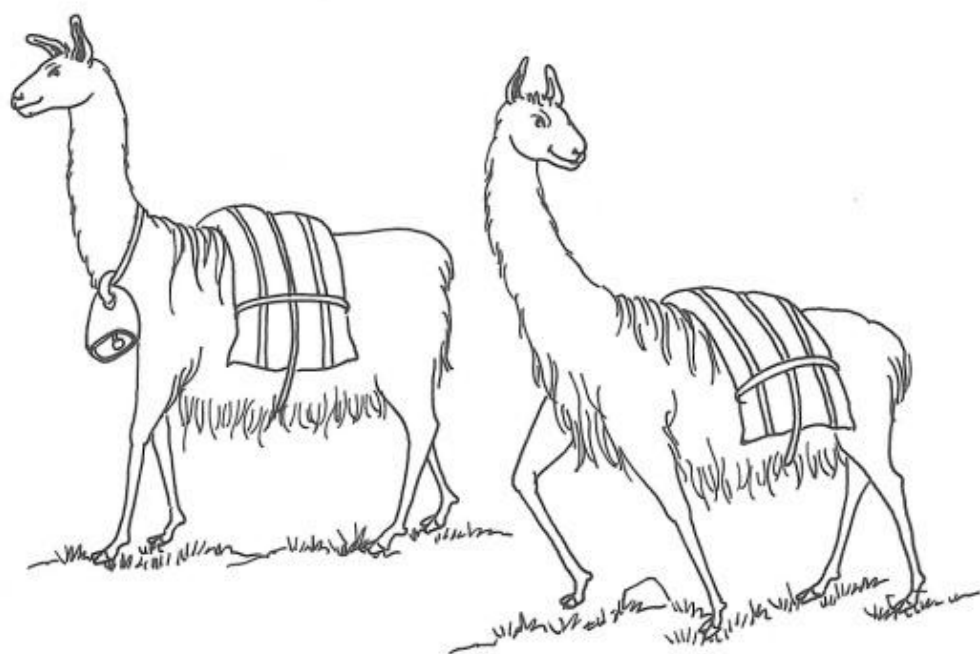
¿Ichhu marq'ay kikintachu llasta llast'a marq'aywan?

¿Imaraykutaq llast'a marq'ay astawan llasta?

Umallanchikpi ninchik, sichhus chay maypi sayasqa pacha kichkan
chayqa llasayninqa llusqa hayka ima ñiti, ñiti churakusqanmanta,
chaymanta,

Pichhus astawan kaykunamanta yachayta munan chayqa kay yachay

kuchuman yaykusa ñawinchanman: <http://es.wikipedia.org/wiki/Densidad>

RAP'I 5: ARRUWA, PUQTU LLASA TUPUNAPAQ

¿Makipa sayayninmanhinachu hayka puqtu arruwaman huntan chay yachakun?

Chayta yachanapaq kunan huk llank'ayta rurasun.

Ñawapaqtaqa wawakunaraq ninan hinachu, mana hinachu chayta, ichaqa ninayku imaraykun chayna chayta.

Ñawpaqman llusqin 2 yachaq wawakuna uchuymanta hatunkama, sapakama sayaykama cajata aparikuspa.

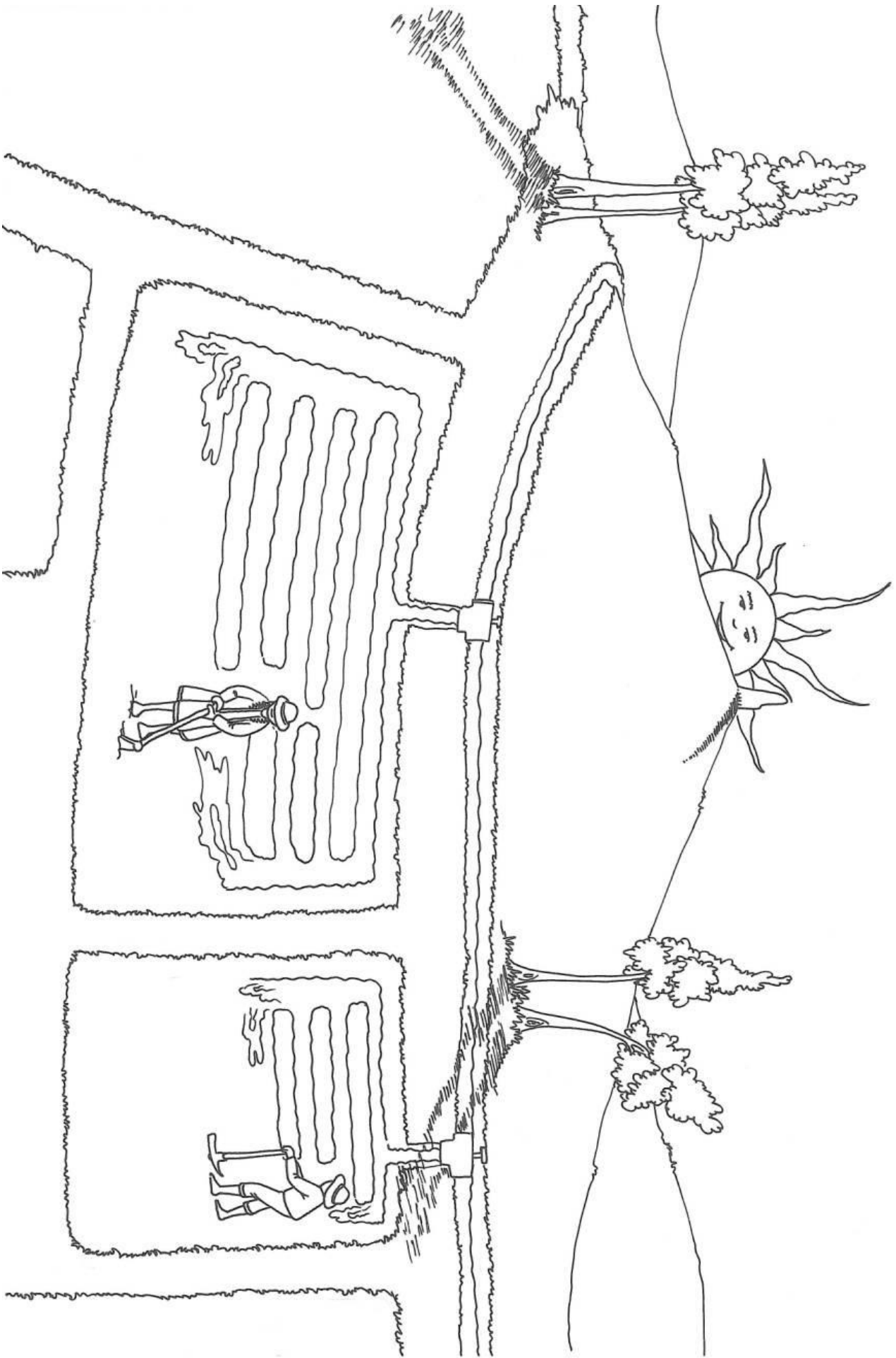
Sapakama wawaq makinta tupuruna. Uk rapichapitaq churana hayka puqtu sara chay cajaman huntarqun chayta.

Chaymanta tapusun: mayqin makiyuqkunataq astawan puqtuta churaranku chay caja huntachinankupaq.

Astawan yachasun: Kaynata wakin tupuykunapa chaninchasun:

Astawan uchuycha tupuna kaptin, astawan aska kutita kikin tuputa purichina kikinta tupunapaq.

¿Hina kaptinri atikunmanchu wakin tupukuna riqsisqanchikman mirachiy? Qawasun, churasun sapa tuputa sayayninmanhina: kuwarta, wiku, t'aqlla, vara, cintimitru, metro, Martinpa sayaynin, Juliapa takkin, qillqana panqa, kukuchu, chaykuna. ¿Mayqintaq aswan hatun utaq uchuy? Hampara tupunapaq, ¿mayqin tupukunataq astawan achka kuti yaykun? ¿Mayqintaq astawan puchuqta saqin?

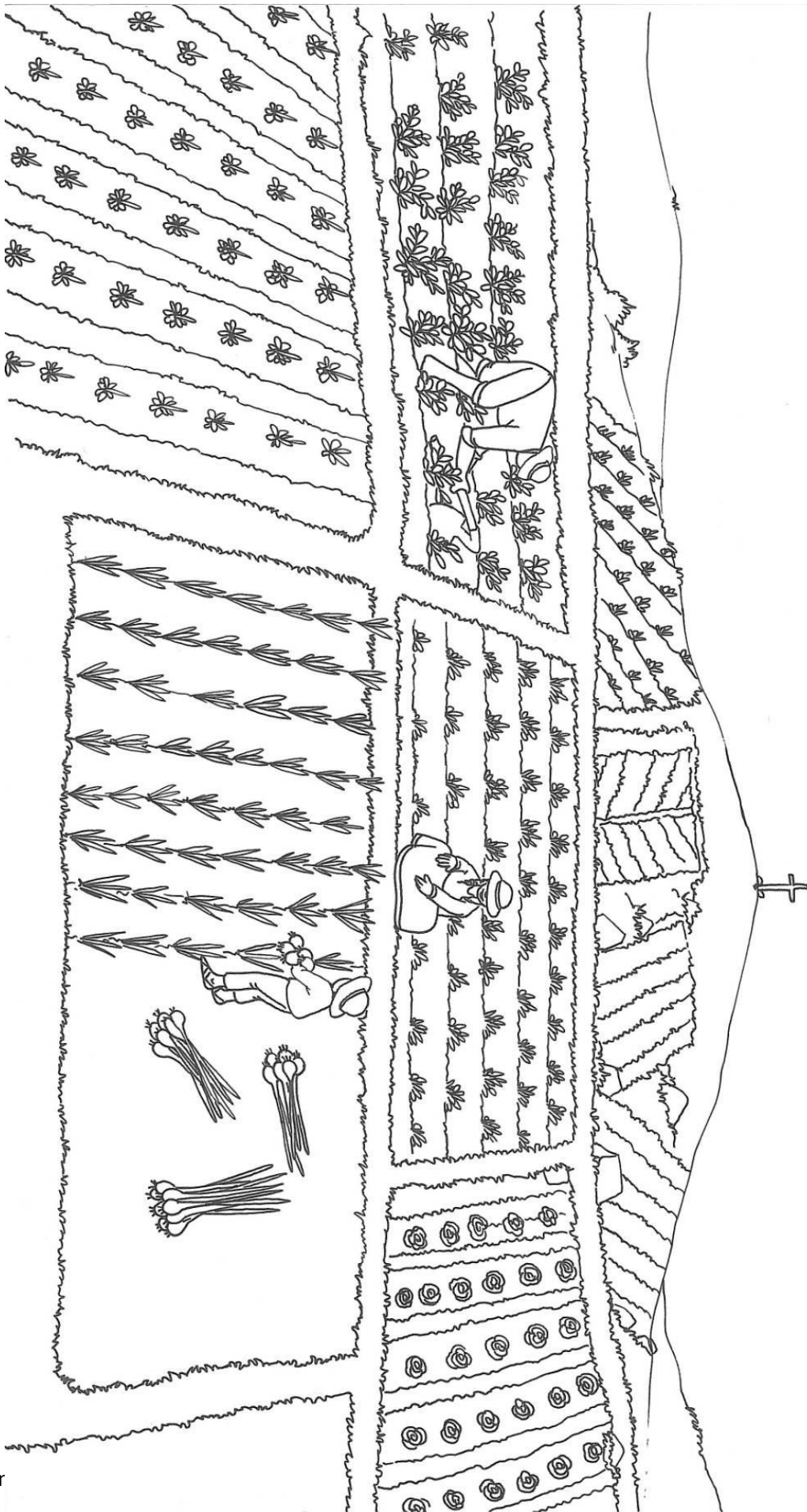
RAP'I 6: HAYKA UNAY CHAKRA QAYPAKUN CHAYTA TUPUSUN

Maruja uk tupu chakrayuq, chaypim papata tarpunqa. Chaypa qayllanpitaq Siwarpa chakran kallantaq ichaqa kuchkan tupulla, payqa siwarata takanqa. Chakramasin Alihupis uk chiqta chakrachayuqsi, paypis siwarallatataq takanqa. Manaraq tarpuyta qallarichkaspankus rimanakunku, hayka unaymi unuta sapa chakraman apasun nispa.

Mayqin runataq astawan unay qarpanan, imarayku. Tupu chakraruqchu, kuchka tupu chakrayuqchu, ichari chiqta sayay chakrayuqchu. Sichhus maruha uk pacha hapin unuta chayri, haykatataq hapinan Siwarri, Alihuri.

Astawan yachanapaq: Pacha tupuna

Chaypaqqa maskana uk imatapas ichaqa kaspita chaypi llantupa purisqanta kinsa p'unchaw ima qawana. Ichaqa yachana imaynata yapakun uk pachapi, kuchka pachapi, kuwarta pachapi, chaypi qawana mayna kutipun puriynin, wiñaynin, utaq chutakuynin chaykunata. Chaykunata qillqaspa qillqana panqapi churana, chaymanta chay llank'aymanta riqsichina.

RAP'I 7: MIKHUYKUNATA TUPUSUN SAPA WACHUPI

Chay hatun siqi rap'ita qawaspa riqsipasun chakrapi ima mikhuykunas wiñachkan chayta. Sichhus sapa laya mikhuykunata rikuchisun uk rimay siqiwan chayqa yaykuyta atisunmanmi Algebra nisqa yachaykunaman, chaypitaq rurasunman yapayta, qichhuyta, achkayachiyta, rakiyta.

Qawanapaq:

Qawasun siwillapa wiñasqan allpata, chaypi atisunmanmi sapa wachupi hayka siwillas kasqanta, chaytataq riqsisun (A) nisqa siqiwan, chaymanta yupana llapan wachukunata, chaytataq riqsisun (B) nisqa siqiwan, chaykunatataq askayachisun iskaynin chanischasqapa qusqanwan. Kayhinata ($A \times B = C$). chay (C) nisqa siqin llapan llusqisqanta riqsichin. Atikullanmantaqmi ñawpaqta wachukuna yupay (B), qipamantaq hayka siwillakuna sapa wachupi kasqanta (A). Chayna kaptinpas ima llusqisqanqa kkillanmi kanqa (C).

Yachachiq astawanmi matipanan kaynata tapukacharispa: imaynataña ruraspapas qallariymanta qallarispas, qipamanta ñawpaqman qallarispapas hayka kasqanqa llusqinqa ima kasqallan. Chaynapim wawakuna sapankumantaq allimantataq “principios algebraicos nisqata riqsinqaku. Chay imaynata ruraspapas kkillanman chayaymi sutin “el principio de conmutatividad.”

Yachanapaq:

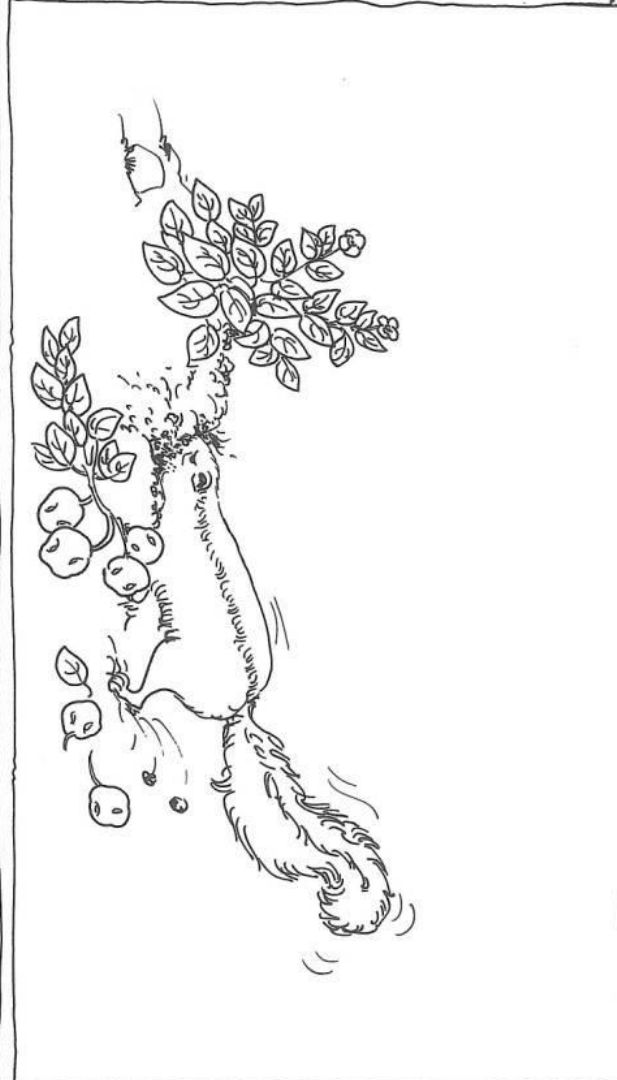
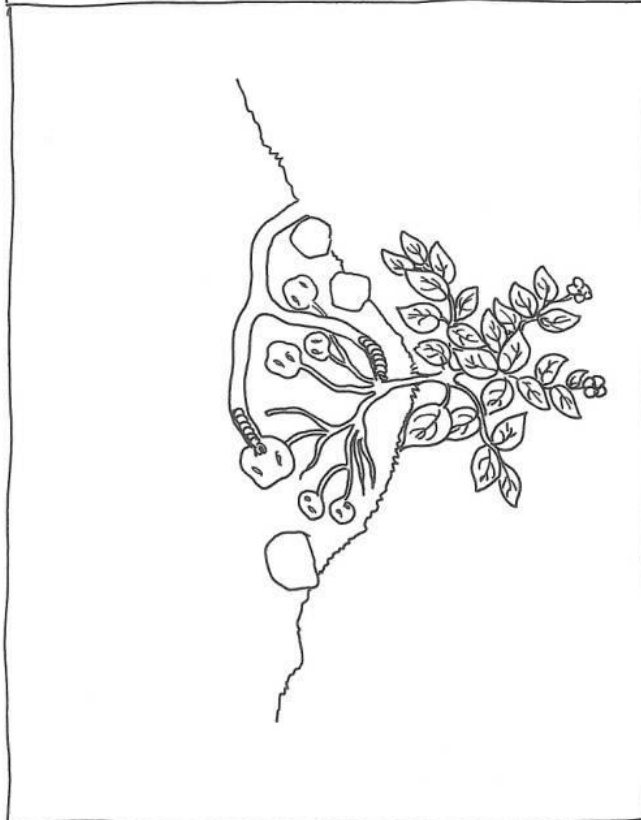
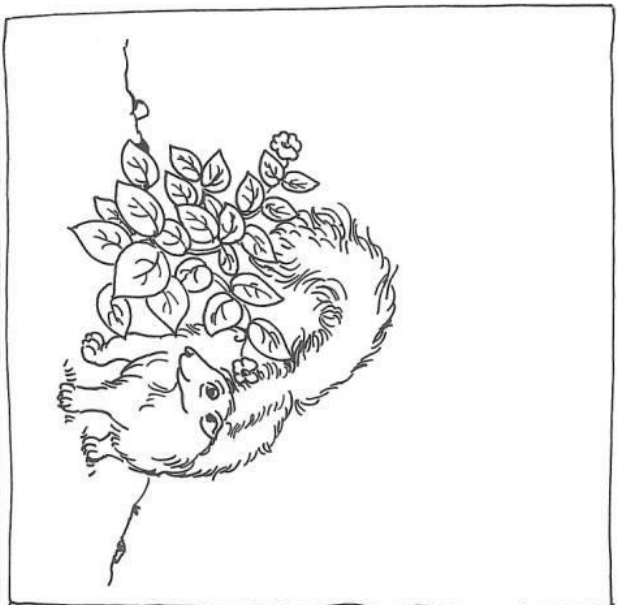
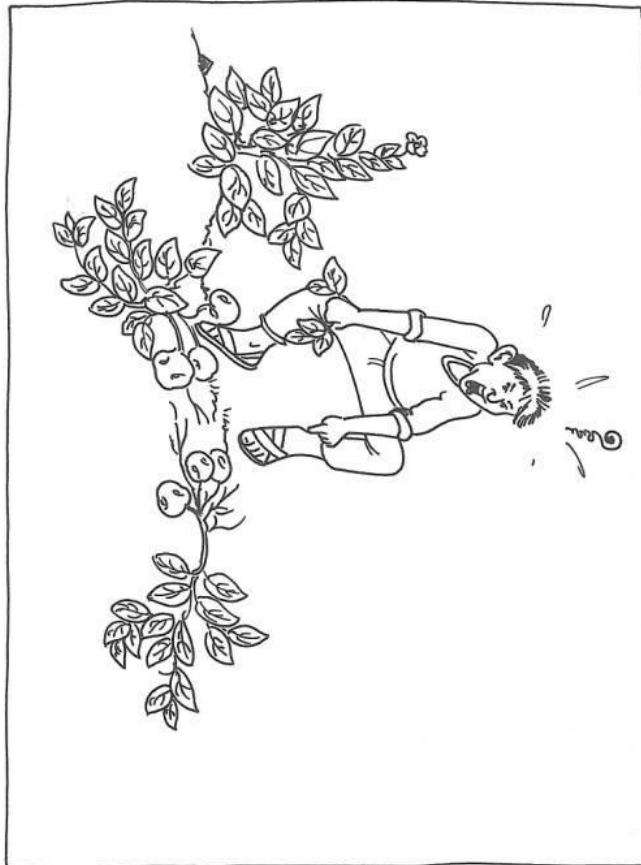
Maruja tarpun 10 wachuta, sapa wachuman churan 5 papata. Hayka papatataq tarpun. Sichhus 7 wachutawan churanqa chayri, hayka papatataq astawan yapanqa. Llapanpiri haykatataq tarpurqa.

Yachachiqqa atinmanmi ukkunaniaraq ruraykunata astawan askayachiyta, yapayta yachananku rayku.

Atikunmanmi qichhuykuna yachanapaqpas.

Marujapa taytan qayna watu chakranta tarpusqa 70 wachuwan, sapa wachutaq 8 papayuqtakama. Hayka papatataq uqarin. Sichhus Maruja kunan wata 10 wachuta qichhuspa tarpun chayri hayka papatataq uqarinqa.

Chayta urqunapaqqa ñawpaqta 10 qichhusun 70, chaymantataq askayachisun 8wan, kaynata: $(70-10) \times 8 = C$. Sichhus ukhinata rurasun chayqa manam kikinchi llusqinqa. Chaymi ni sichhus ukhinata ruranki chayqa manapuni kikinchi kanqa.

RAP'I 8: CHAKRAPI DAÑU TUPUY

Munaynin:

Achka pachkanayuq sasachakuyta chuyanchasun, chaymantataq tikrasun chay puriyninkunata ecuaciones numéricas nisqapi.

Uk kutinsi, Ignacioqa 5 wachupi uk arrobawan, yaqa pachak aypaq papawan tarpusqan chakrata qawaq rin. Chaypim Añas 3 wachuta mikhurapusqa, mana chayllachu, astawanpis papa kurukunapis qipaq papakunamanta kuchkanta mikhurapullasqataq. Chaymi Ignacio llakisqallaña hayka allin papallaña qipanqa chayta yachayta munan.

¿Cómo se calcula cuántas papas le quedan a Ignacio?

¿Kunan kay sasachakuyta rurasun?

Kaynata rurasun:

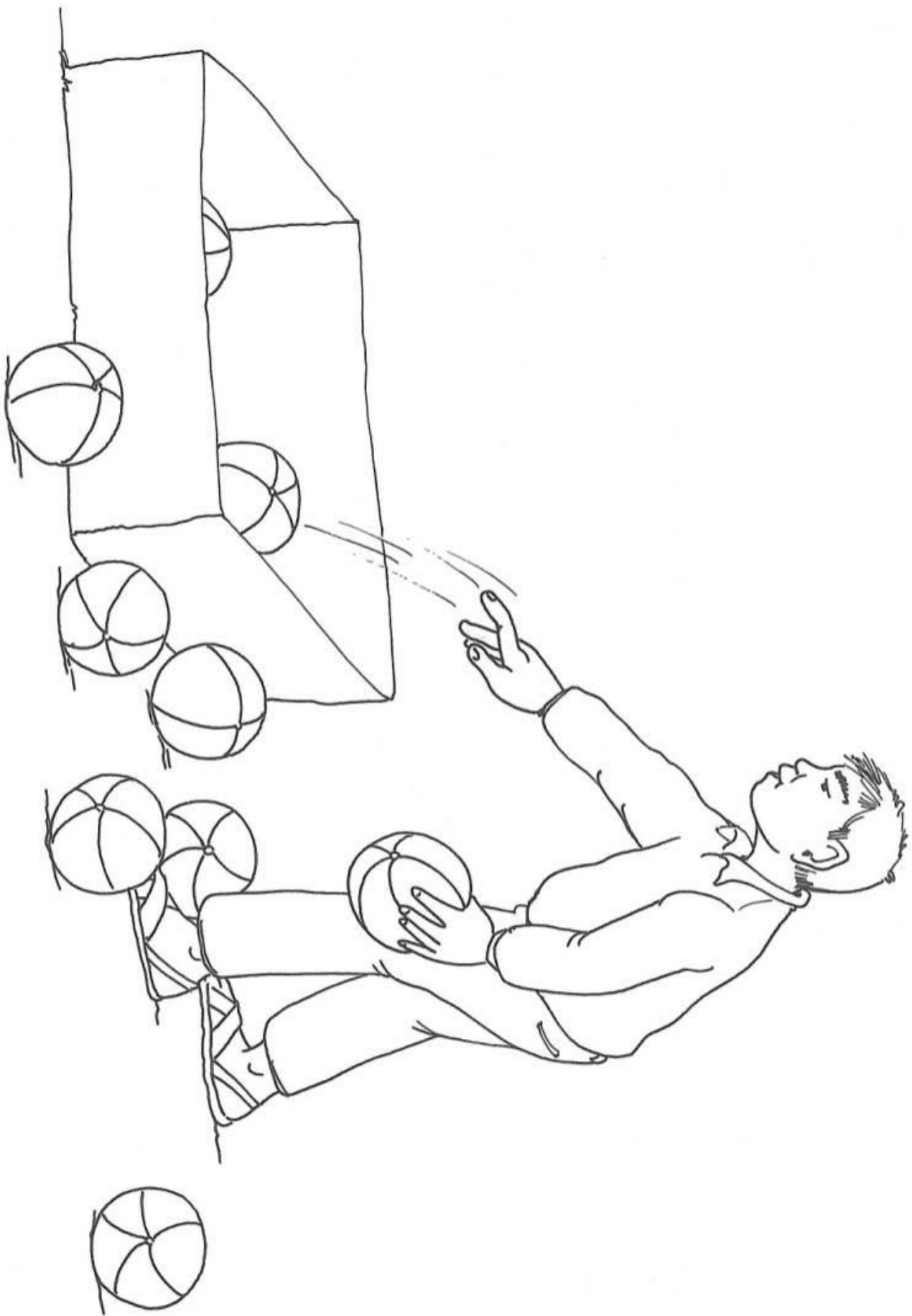
Chay rurayta tukuruspa willakunaykichis imaynatan chayaraqankichik chay sasachukuy chuyanchayman chayta.

- 1) ¿ Hayka papan sapa wachupi kasqa?
- 2) ¿ Haykatan añas mikhurapusqa?
- 3) ¿Hayka papataq qiparqa chay añaqa mikhusqanmanta?
- 4) ¿Haykatan papa kuru mikhurapusqa?
- 5) ¿Hayka papataq qiparqa chay papa kurupa mikhusqanmanta?
- 6) ¿Hayka papataq qiparqun chay añaspa, papa kurupa mikhusqan qipaman?

Ecuaciones nisqaman hastasun

- 1) Pachak pichqapi rakisqa qun iskaychunka papakuna wachupi
- 2) Iskaychuka kinsakutikama achkayachisqa qun suqtachunka papa atuqpa mikhusqan
- 3) Pachakmanta suqtachunka qichhusqaqa tawachunka papa qipan atuqpa mikhusqanmanta
- 4) Tawa chunka iskaypi rakisqa qipan iskay chunka papa kurukunapa mikhusqan
- 5) Tawa chunkamanta iskaychunka qichhusqaqa iskaychunka papallaña qipan kurupa mikhusqanmantaqa

¿Hayka taqa papataq qipan chay papa tarpusqamanta?

RAP'I 9: HAYKATAQ KAY CAJAMAN YAYKUN

Munasqa:

- Kaqmanta rakunta, llasayninta, mati kayninta astawan yachapay
- Yachanan muestra urquyta, chayta achkayachispa, achkayachispa yaqa chiqa kasqanman chayanapaq.

Huk tukuy llank'ay

Imakunan kanan:

Iskay kikin sayay cajakuna
Achka rumpukuna
puspuru cajachakuna hatun caja huntachinapaq

Tapuykuna:

¿Hayka rumpukunataq cajaman huntan?
¿Hayka fuspuruchakunataq chay cajaman yaykun?
¿Imaraykun astawan achka fuspuruchakuna yaykun?
¿Mayqintan astawan achka wayarayuq, rumpukunachu icha puspurukunachu?
¿Mayqintaq astawan llasan?

Iskay tukuy llank'ana

Imakunam kanan:

Chusaq butillakuna
iskusqa sarakuna
qispi qiru, uchuy wisllacha

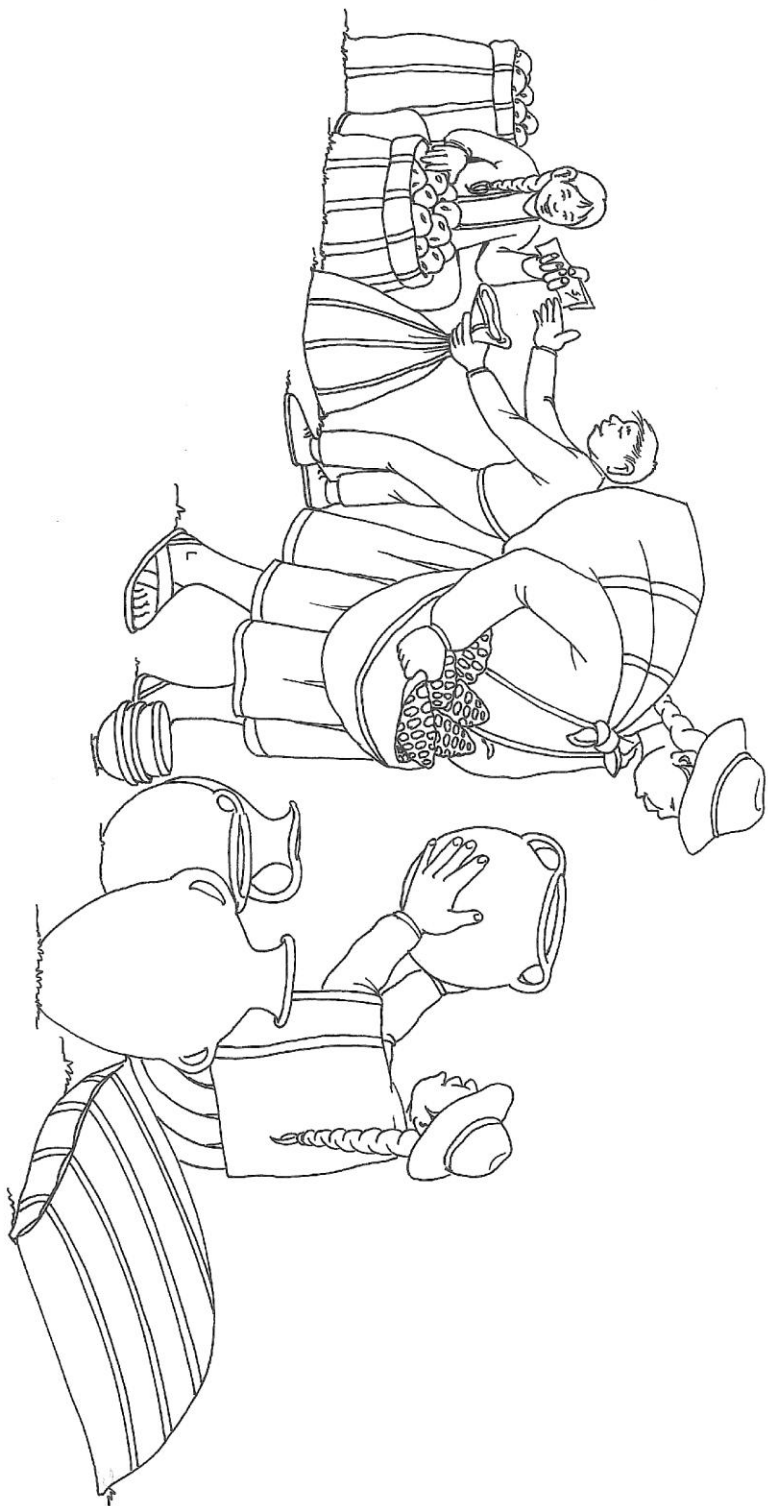
Tapukuykuna:

¿Hayka iskuska sarachakunataq butillaman haykun?
¿Imaynatata chaninchasun? hukkuna qispi qiruwan huntanqa, wakinkuna wisllawan, wakintaq mana imayuq
¿Mayqinkunataq astawan utqayta atiparunku hayka kasqanta?
¿Mayqinkunataq astawan chaninta rurarqanku?

Tukuyunapaq:

Kaypiqa, imaynatan ima kasqanman chayay chaytan yachasun, chaywanmi yachakun maychus sayaynin chay uqarisqanchispa, chaymantapas yachallasuntaq manataqmi kikinchi kasqanta, aswanmi kutin kasqanta.

Chaymantapas, sichus yuyaywan chay muestrata hapisun hinaspa achkayachisun chay ima llusqisqanwan chayqa kikinmi kanqa, astawanraq utqay rurakunqa.

RAP'I 10: QULLQIWAN UTAQ CHALASPA RANTISUN

- 1) ¿Iman chalaypi allin?
- 2) ¿Imaynatan chalayta chaninchanchis?
- 3) ¿Chalaymanta ima willakuytapas yachankichu?
- 4) ¿Iman qullqiwan rantiy allin?

Llank'arisun.

Esmeralda papata qatun qatuna wasipi. Eugenio papa rantiyta munan.

Munaynin:

Yapaspa, qichhuspa rurasun.

Arruwa papaq chanin.....A

Eugeniopa qullqi kusqan....B

Esmeraldapa qullqi kutichisqan.....C

Yachachiq iskay kaq chaninta huntachin sapa sinrupi, saqintaq ukta yachaq wawakuna chaninchaspa huntachinanpaq.

Chaninchasun:

Aruwaq chanin	Qullqipa chanin	Puchuq
S/ 20	S/50	S/ 30

Yachachiq kay sasachakuyta ecuación nisqawan churay nispa mañakun.